

Színfogyatkozás

Hodász András, aki a papi kötelékből kilépve képviseli a belső oppozíciót a hatalom alázatós kegyencévé süllyedt magyarországi katolikus egyházban, nemrég Berlinben járt. Hazatérése után néhány nappal a *Jelenben* (2023. május 5.) így nyilatkozott: „Nagyon sok fiatalal beszélek, akiknek van egy közös alapjuk, jelesül az, hogy amikor elmennek külföldre, akkor megélik, hogy a legalapvetőbb különbség az ottani és a magyarországi hangulat között, hogy másutt sokkal felszabadultabbak, barátságosabbak, boldogabbak, vidámabbak az emberek. És ebből következően persze sokkal kevésbé szorongók. [...] Én néhány napja érkeztem haza Berlinből, és a legalapvetőbb tapasztalatom az, hogy az ottani társadalom tényleg nagyon sokszínű. Egymás mellett ülnek a meleg párok, a tetovált fiú ott van a muszlim anyával és annak gyermekével a metrón, és minden rendben van, nincsenek sokatmondó oldalpillantások, nincsenek fejingatások, az egészzet át-hatja valamiféle barátságosság.”

Ez egy nappal azután került elé, hogy kiolvastam a különböző Berlineket talán legjobban ismerő, de mindenestre a különbözőségeikre – térben és időben – alighanem legérzékenyebb magyar író Berlin-könyvét (Dalos György: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül*, Napvilág Kiadó, 2023, 212 o.). Nyugat-Berlin „a zártsággal a nyitottságot, a beszűkültséggel a kozmopolitizmust szegezte szembe”. „Nyugat-Berlin a bevándorlókat is szívesen látta, a hatvanas-hetvenes

években a város Spandautól Rudowig megtelt olasz, jugoszláv, görög és török éttermekkel.” „Kelet-Berlin, sőt Budapest után is, mintha egy normál fekete-fehér filmből léptem volna át színes szélesvásznúba” – átjutván a fal nyugati oldalára.

Ezek szerint, ha az intézményrendszer tekintve még nem is, a „levegőt”, a közeget és a közérzetet illetően már ott vagyunk, ahol negyven évvel ezelőtt voltunk.

Figyeljünk a fogalmazásmód tudatalatti üzenetére: „normál fekete-fehér filmből”. Mintha a fekete-fehér lett volna a normál, miképpen egykoron és Keleten kissé tovább a moziban, azonképpen az életben is, holott a színesség a valóság normális állapota.

A Valóság nevű nagybátyánk ott volt a mi normalitásunkon túl, a falon túl, a színhiányon túl.

No de kikkel élt szubkulturális közösségben Dalos a falon túl? Azokkal, akik annak a színes, fölszabadító világnak nem szószólói, hanem ellenzéke voltak. Nem csupán az éppen kormányzó párt(ok)nak, hanem a rendszernek. A rendszerellenesek közegében volt otthon Dalos a fal mindkét oldalán. A kelet-berlini jórészt szocialista rendszerellenesek „sok mindent vettek át a párhuzamos nyugatnémet baloldali mozgalmaktól”. Pláne Nyugat-Berlinből, ahol sokkal erősebb volt a rendszerellenes, lázadó „baloldal”, mint az NSZK-ban.

Akiket leginkább fojtogatott a szabadság hiánya, a színhiány a Faltól,

a vasfüggönytől keletre, akik legfogékonyabbak voltak arra a felszabadságra, amelyet a blokkhatáron átlépve átélhettek, azok álltak legtávolabb a kritikátlan prokapitalista Nyugat-imádóktól. Hiszen éppen a kritikai beállítottságuk miatt, a kritikai gondolkodás létszükséglete miatt fojtogatta őket annyira a szabadsághiány, és szabadította fel őket a szólás és gondolkodás szabad tere. A kritikai gondolkodás pedig nem ismer határokat. Rendszerhatárokat sem.

Petri György töredéke a Brezsnyev-érából:

„Az egyik fél, a másik fél egymástól egyre jobban fél: így alkothatnak oly egészet, melyben nincs helye semmi résznek.”

Dalos mindkét Berlinben ennek a helyenincs résznek volt a része.

A honi rendszer partikularitását áttörő kritikai gondolkodással nemcsak a rendszerigenlés, hanem az egyenlősítő leegyszerűsítés, az egyik kutya, másik eb lapidáris közhelye sem fér össze. Az egyik rendszerben a börtönből sem hiányzik a szabadság, a másikban a börtönön kívül is börtön van. Peter-Paul Zahl, a radikális 68-as, majdnem gerilla költő egy razzia során az illegális fegyverével rálőtt két rendőrré, és ebbe az egyik majdnem belehalt. Hosszú szabadságvesztését töltötte a börtönben. Levezett Dalossal és szabadon mindenkivel, fesztelenül társalgott látogatóival a börtönben, írt, publikált, élte rendszerellenes szellemi életét, nem ismerve azokat a tilalmakat, amelyek az itthoni fekete-fehér normalitás alapelemei voltak. L. Petri György *Mondogatnivalóját*: „Cipőmre nézek, fűző benne! / Nem lehet, hogy ez börtön lenne.”

Dalos 1986 elején majdnem kétévi távollét után érkezik haza. Egyrészt „pénz- és szabadságszag terjengett a levegőben. A rendszer megroppant, anyagi tartalékai kimerültek, és mindinkább elvesztette kontrollját a társadalom felett.” Ugyanekkor: „a hazai levegőt egyre fojtogatóbbnak találtam, úgyhogy 1986. február elején benyújthattam a harmincnapos turistaútra szóló kérelmemet, és egészen természetesnek véltem, hogy a hatóság megadta a kiutazási engedélyt”, amit addigi élete során nem ritkán megtagadtak tőle.

De hogy van ez?! Mitől lett fojtogatóbb a levegő akkor, amikor már szabadságszag terjengett benne? Talán a pénzszággal alkotott elegye fojtogatott? Az antikapitalista diktatúra antikapitalista ellenzéke számára lett volna fojtogató a kapitalizmus felrémlő távlata? Aligha, mert akkor nem a kapitalizmusba igyekeztek volna fellélegezni. Inkább arról van szó, hogy a dögszag akkor is fojtogat, ha diktatúra döglődik.

A kapitalizmusban fellélegző antikapitalista helyzete a rendszerváltás után fonák. Érzelmek ambivalensek. A valamennyi létező rendszerre kiterjedő rendszerellenes kritikai gondolkodás válságba került. A létező szocializmusban létező ellenzék számára a szocializmus létezése azt jelentette, hogy a kapitalizmusnak van alternatívája. Igaz, hogy rossz alternatíva, de ha van rossz, akkor lehet jó is. Ez a remény halt bele a rendszerváltásba.

Illetve ennél valamivel több. Az antikapitalista rendszerellenesek túlnyomórészt rendszerhívóknak indultak. Először hittek abban, hogy a rendszer az, aminek mondja magát.

Aztán hittek abban, aminek mondta magát, noha abban már nem, hogy ez az. Vagyis hittek az izmusban. Aztán pedig már csak abban, hogy – amint Dalos fogalmaz – „sor kerülhet az emberi jogok és a szocializmus randevújára”.

A rendszerváltás után nem csupán az antikapitalizmusnak ezt az utolsó változatát sirathatták, hanem az egész élettörténetük minden szakaszát az ifjúságuktól a veteránságukig: „Én magam bizonyos meglepetéssel tapasztaltam, hogy nehezemre esik az »izmustól« való megválás. Nem mintha a cenzúrát vagy az utazási tilalmakat sirattam volna, s nem is a rendszer kétségtelen előnyei hiányoztak, amelyekből kisebb-nagyobb mértékben magam is profitáltam: az ingyenes oktatás- és egészségügy, a munkához való jog és a kultúra állami szavatolása. Egyszerűen nehezen vettem tudomásul, hogy tönkrement valami, amihez hívőként vagy bírálóként évtizedeken át kötődtem. Mint történész hűvösen elemeztem »bukásának okait«, de azon kaptam magamat, hogy a valaha létezőnek értelmet adó, bár rég feladott ábrándjaim összeomlásával magam is kudarcot vallottam.”

Ezek a sorok az ambivalencián túl is érdekesekek. Az objektivitás demonstrációjának a szándéka, az ön-deheroizálás gesztusa sorolhatja fel a szerzővel a rendszernek azokat az „előnyeit”, amelyekre apológétái és

nosztalgiaírói szoktak hivatkozni, de igazából nem léteztek. Az oktatás ugyanúgy volt ingyenes, mint a nyugati világban, az egészségügy ugyanúgy volt (nem ingyenes, hanem) kötelező biztosításhoz kötött, a munkához

való jog pedig gyengébb volt, mint a vasfüggönyön túl. Az állam itt sem garantálta, hogy mindenkinek legyen munkahelye, a munkavállalás pedig olyan jog volt, amit az állam odaát csak nagyon kivételes esetekben, törvényekben, normatív módon korlátozott, ideát pedig önkényesen, politikai okokból és tetszőleges mértékben.

„A kultúra állami szavatolása” pedig nem is értelmezhető állítás. A kultúra sokkal nagyobb arányú dotálása persze jellemezte a rendszert, de ennek fejében ép-

penséggel a kulturális javak szabad áramlásának és nyilvánosságának tetszőleges mértékű korlátozását szavatolta.

Dalosnak 1988 előtt három könyve jelent meg, a rendszerváltás óta tizennégy. A három közül az első még a megkésett tűztáncos rendszerhű csodafjú verseskötete, a harmadik Duczynska Ilona megrendelésre írt életrajza. Az 1983-ban megjelent apró kötet, az *Előtörténetek* a releváns írói életmű egyetlen darabja, amely itthon jelent meg, ahol a kultúrát „államilag szavatolják”. A többi Nyugaton vagy szamizdatban adták ki, amíg a diktatúra működött.

Már majd két évtized telt el Dalos korai verseskötetének megjelenése óta, kéziratai hosszú évek óta porosodtak kiadói fiókokban, amikor Kardos György, a Magvető Kiadó vezére váratlanul tájékoztatta őt arról, hogy ő nem tartozik a tiltott kategóriába, és kötete jelenhetne meg.

Ez négy évvel azután történt, hogy Nyugat-Németországban megjelent az első könyve németül (*Helyzetem a helyzetben*), három évvel azután, hogy a Magvetőhöz benyújtotta a kisprózakötetét, melyről addig mélyen hallgattak, akkor, amikor a német rádiókban sokszor ismételt hangjátéka már a magyar állam kegye nélkül is biztosította a megélhetését, és éppen akkor, amikor már kiadás alatt állt Nyugaton az *Ezerkilencszáználcvanöt* című műve, a posztsztálinista szocializmus zseniális paródiája, amelyről Kardos tudott, s amely azután jelentős nemzetközi sikert aratott, megjelent Németországon kívül Franciaországban, Nagy-Britanniában, Ausztráliában és a skandináv országokban.

Akkor lett fontos, hogy rá lehessen mutatni egy Magyarországon legálisan megjelent Dalos-műre, amikor az író neve Nyugaton már jelentett valamit, és sejthető volt, hogy még többet fog jelenteni.

Dalos a párt útlevel-politikájának kiszámíthatatlanságát jellemzi azzal, hogy ő az engedélyezetlen nyugati publikációi után kapott útlevelet, a kötetét szamizdatban méltató Radnóti Sándor pedig emiatt nem. Ebben azonban van logika. A Nyugaton publikáló, szereplő szerző hiánya erősen feltűnt volna ott, ahová az útlevelét kérte, Radnóti hiánya pedig akkor még nem tűnt volna fel. Továbbá Dalos a kötetével egy másik, az itteni-

vel kapcsolatot tartó rendszer legális nyilvánosságába lépett át, Radnóti pedig az illegális nyilvánosságba. Nem ugyanaz!

Az *Ezerkilencszáználcvanöt* magyarországi szamizdat kiadása után nem is jelent meg Dalos-könyv Magyarországon addig, amíg a diktatúra működőképes volt.

Az 1986-os Frankfurti Könyvvásárra, ahol maoista történetét (*Hosszú menetelés, rövid tanfolyam*) és az ellenzékről írott esszéjét (*Gulyás szigetcsoport*) mutatták be, már őt sem engedték ki.

Az *Előtörténetek* megjelenéséről a szerző azt írja, hogy hiába kereste a könyvhét első napján a könyvesboltban a művét, nem volt ott. Az eladó sem értette, miért nem szállították a beharangozott kötetet. A könyvheti ajánlófüzetből is kivették az *Előtörténeteket*. Az eredeti változatban, amelyet Dalos egy héttel korábban megkapott, még benne volt, de újranyomtatták a brosrát az *Előtörténetek* említése nélkül. A könyvhéten Dalos nem dedikálhatott, nem is volt mit. Egy héttel a könyvhét után kezdték árusítani a könyvét.

A pártállami diktatúra felszínes értékelői csupán arra figyelnek, mi jelent meg és mi nem a rendszerváltás előtt. Mintha a kulturális nyilvánosság vesztesége csupán az lenne, ami egyáltalán nem jelent meg. Holott veszteség minden év, amelyben művek vesztegeltek, minden sor, amit kihúztak, minden képsor, amit kivágattak, minden tényező, amellyel filmek, színművek, könyvek, cikkek, tanulmányok nyilvánosságát korlátozták, manipulálták, visszhangjuk irányításával hatalmas befolyásolták. Azt a színművet, amelyet őt szín-

ház kívánt bemutatni, de csak egynek engedélyezték (ami gyakran megessett), nem egyszerűen bemutatott, hanem 80 százaléig betiltott darabként kell számon tartani. A kulturális nyilvánosság vesztesége a pártállam évtizedeiben óriási volt.

Dalost, miközben kivették a tiltott szerzők köréből, kitiltották a könyvhétről. Ennek a tiltásnak pontosan akkora a súlya, amekkora súlya magának a könyvhétnek.

Akiknek ez a kitiltás olyan fontos volt, hogy újranyomtatatták a könyvheti ajánlófüzetet, azt is vállalták, ha gondoltak rá egyáltalán, hogy a kitiltás ténye a jó szemű olvasó előtt nem marad titokban. Hiszen a könyvhétre megjelenő könyvek listáján az *Élet és Irodalomban*, a *Magyar Nemzetben*, a *Könyvvilágban* stb. ott volt az *Előtörténetek*.

Dalos úgy emlékezik, hogy a könyv „recenziót alig kapott, egyedül Kepes András tolt a Stúdió 83-ban óvatosan kameraközébe”.

Az „alig” túlzás. Ha az Arcanum Digitális Tudománytárában megkeresük az *Előtörténetek* recenzióit, érdekes képet kapunk.

A nagy példányszámú *Magyar Ifjúság* (1983. június 24.) recenziója azzal kezdődik, hogy „a szerző hosszú hallgatás után jelentkezik kötetével”. A tiltás majd két évtizedét az ifjúság orientálására szolgáló hetilap ráhárítja az íróra. Bezzeg az értelmiségi *Élet és Irodalomban* Simonffy András (1983. szeptember 16.) rögvest ezzel kezdi a kritikáját, hogy „a Magvető *ra re* sorozatában most kiadott *Előtörténetek* című könyvének megírás dátuma 1974”. S miután hosszan kifejti, hogy ez a mű „alapkönyv nemzedékemről”, azt is világossá teszi, hogy itt egy nemzedéket fosztottak meg majdnem

egy évtizedre az egyik alapkönyvétől. Pelle János az *Új Tükörben* (1983. október 30.) így ír: „Dalos Györgynek eddig egyetlen könyve jelent meg, egy verseskötet, több mint másfél évtizede. Időközben az ifjú, lázadó költőből középkorú író lett, aki végül olyan fanyar ízű, nagyszerű írásokból állíthatott össze kötetet, melyek nem egy szempontból Örkény István prózáját idézik. Remélhető, hogy a termés gazdagabb ennél a vékony könyvecskénél...” Pelle finoman, de világosan érzékelteti, nyilván tudott is róla, hogy az életmű jelentős része továbbra is ki van rekesztve a nyilvánosságból. Csűrös Miklós a *Kritikában* (1984/3.) magasztalta a kötetet.

Ezekből – a könyv megjelenéséhez képest egyébként késleltetett – recenziókból az olvasó kiveheti a valóság körvonalait, mert a konszolidált viszonyokhoz képest túl sok terror és túl nagy ellenőrző kapacitás kellett volna ahhoz, hogy a kritikusok mozgásteréből ezt a lehetőséget kiszorítsák. Azt viszont, hogy a valóság körvonalához képest maga a testes valóság milyen, csak azok a nagyon kevesek tudhatják, akik a szabad világban megjelenő magyar lapokhoz hozzájutottak. Borbándi Gyula müncheni *Új Látóhatárban* (1983/4.) jelent meg Harmat Pál kettős recenziója az *Ezerkilencszáznyolcvanötről* és az *Előtörténetekről*: „Nem vagyok tipikus disszidensfigura» – írta 1979-ben Dalos György, a nyugat-berlini Rotbuch Kiadónál megjelent a *Helyzetem a helyzetben* című kötetében. Tipikus vagy sem: abban mindenesetre osztotta jó néhány tipikusnak tekintett ellenzéki sorsát, hogy majdnem húsz évig nem jelenhetett meg könyve anyanyelvén, Magyarországon. [...] A törés 1968-ban következett be, amikor Dalost

a hírhedt maoista perben héthavi felfüggesztett börtönre ítélték, kizárták a pártból és elbocsátották a munkahelyéről. 1970-ben Haraszti Miklóssal együtt rendőri felügyelet alá helyezték, amelyet a két fiatal író a következő év januárjában sokszorosított nyilatkozatban érvénytelennek nyilvánított. [...] Ellentétben Haraszttal, akinek még egy kirakatpert is a nyakába akasztottak *Darabbér* című szociográfiája miatt, Dalosnak azóta nem voltak nyílt konfliktusai a hatóságokkal. Néhány írása is megjelenhetett hazájában, három könyvének kiadását viszont elutasították. Fordításokból élt, sokáig még az általa magyarra átültetett könyvekbe sem írhatta bele a nevét, négermunkát végzett. A mozgalmas életrajz gyakran elfedi az irodalmi teljesítményt. Hatóságaink félve vigyáznak, hogy az

irodalom és a politika összecsapásának vagy legalább torzsalkodásának nemes magyar hagyománya valamiképp meg ne szakadjon. Hogy az idei könyvhétre mégis elszánták magukat Dalos egy kötetének – természetesen nem túlzottan magas példányszámú – kiadására, a fegyverszünet szempontjából tekinthető viszont jó jelnek.”

Ennyi az információs különbség az élet tényei és aközött, amit ebből a sorok közé lehet rejteni.

Az *Ezerkilencszáznyolcvanöt* szamizdat kiadása mintha lebukásra készült volna. Rajk László tervezte a könyvet, rajzolta a címlapot, és az illegális kiadás olyan hatalmas alakú volt, hogy egyszerűen nem lehetett a szokásos módokon elrejtetni. Az ingem alatt vittem haza. Mondhatni, testközelbe kerültem vele.

Szerzőink könyvei

